

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

Олена БОЛГАР

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК ОДНА З ФОРМ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЬСЬКИХ КАДРІВ ДЛЯ НАРОДНИХ ШКІЛ КІНЦЯ XIX — ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті розкрито особливості практичної підготовки майбутнього вчителя народної школи кінця XIX — початку XX століття; проаналізовано основні етапи педагогічної практики; подано вимоги, які висувалися до уроку в початковій школі цього періоду. Важливу роль у професійній підготовці майбутнього вчителя того часу відводилося поєднанню пасивного виду практики (спостереження) із самостійною роботою практикантів (виконання всіх обов'язків учителя початкової школи), що озброювало їх багатим досвідом практичної роботи, формувало професійні уміння і навички. Аналіз такого виду педагогічної підготовки вчительських кадрів дозволяє краще розкрити рівень загальної і професійної підготовки майбутніх вчителів народної школи кінця XIX — початку XX століття.

Провідні педагоги і суспільні діячі середини XIX — початку XX століття приділяли особливу роль педагогічній практиці у справі підготовки майбутнього вчителя. К. Ушинський підкреслював важливість у педагогічній практиці саме її навчальної сторони. Учень, на його думку, повинен був не просто “вивчити метод з книги чи зі слів викладача, але й придбати навички у вживанні цього методу, що можливе тільки діяльною і довготривалою практикою” [10, 98].

К. Ушинський рекомендував створити при педагогічних навчальних закладах базові початкові школи, де майбутні вчителі опановували б таємницями педагогічної майстерності. За порадою К. Ушинського було включено в практичну підготовку майбутніх учителів пробні уроки, що виробляли у вихованців необхідні професійні навички. Він звертав увагу на те, що урок має бути проаналізований як викладачами, так і практикантами, після серії спробних уроків у перші роки навчання. На останньому курсі, наставав період самостійної практики. Така організація педагогічної практики, на думку педагога, допомагала вихованцям щонайкраще опанувати “метод викладання”, а також зрозуміти специфіку своєї майбутньої спеціальності. Він бачив у педагогічній практиці одну з необхідних форм організації підготовки вчительських кадрів; вважав її основною в навчанні майбутнього вчителя [9, 99].

Мета статті — розкрити особливості організації педагогічної практики майбутніх учителів на педагогічних курсах кінця XIX — початку XX століття.

Педагогічна практика була складовою частиною психолого-педагогічної, професійної підготовки майбутніх учителів, у процесі якої учні опановували необхідними уміннями й навичками, цілісно сприймали досвід навчально-виховної роботи. Аналіз такого виду педагогічного навчання курсистів дозволяє найкраще розкрити рівень їх загальної і професійної підготовки.

Добре організована педагогічна практика на педагогічних курсах у 90-х роках XIX століття була однією з найбільш сильних сторін дореволюційних форм організації професійної підготовки вчителів [7, 161]. Педагогічні курси працювали над вирішенням ряду проблем, що виникають при організації педагогічної практики, а саме:

- зв'язку педагогічної теорії з практикою;
- обговорення практичних уроків;
- підготовкою виховної роботи.

Питання організації педагогічної практики розглядалися в документах педагогічних навчальних закладів Росії. Відповідно до Положення 1870 року у навчальний план практичні заняття в школі не було включено, що послабляло їхнє значення. І тільки за Положенням

1875 року було включено в навчальний план практичні заняття в школі, що стало великим досягненням для педагогічних навчальних закладів [8, 39–47].

При проведенні самої практики організатори керувалися загальним принципом, що полягав у дотриманні поступовості і послідовності в ході вироблення у вихованців курсів практичних навичок. Складовими частинами педагогічної практики були такі її етапи:

- спостереження за уроками передових учителів;
- пробні уроки самих вихованців;
- аналіз уроків;
- чергування в початковій школі (самостійна робота);
- ведення дитячих ігор і гімнастики;
- остаточні самостійні уроки в початковій школі чи училищі;
- педагогічні звіти;
- річні твори на літературно-педагогічні теми.

Така розмаїтість етапів практики припускала поєднання теоретичних і практичних знань із педагогіки, а також залучення загальноосвітніх знань із предметів.

За навчальним планом педагогічна практика учнів на дворічних педагогічних курсах передбачалася з другого року навчання у першому півріччі; при однорічному терміні навчання — з другого півріччя.

Серйозна увага на педагогічних курсах приділялася підготовці слухачів до відвідування уроків учителів базових шкіл у період спостереження. Методист заздалегідь давав план спостереження уроку, підготовляв учителя до проведення цього уроку. Слухачі зобов'язані були представити письмові звіти про всі відвідані уроки [5, 24].

Послідовний перехід від спостережень (відносно пасивний вид практики) до самостійної роботи в період педагогічної практики, від загальних спостережень за дітьми і роботою вчителя, практичного вивчення окремих прийомів і методів роботи передового учителя, виконання разових доручень під час чергування в школі до повного виконання всіх обов'язків учителя базової початкової школи озброював вихованців багатим досвідом практичної роботи.

Таким чином, існували достатні умови для виконання вимог педагогічної науки — зв'язку теорії з практикою в роботі педагогічних курсів.

Відповідно до навчального плану з другого курсу 2–3 практиканти відвідували уроки в початковій школі і протягом декількох днів були присутні на всіх уроках. Інструкція вимагала від тих, хто спостерігав уроки, ведення записів “того, що вони бачили” для подальших бесід з викладачем педагогіки. На кожного вихованця припадало десять — дванадцять днів спостережень. Основною метою їх було нагромадження матеріалу до уроків із дидактики і методики, вивчення яких відбувалося одночасно зі спостереженнями. У комплекс робіт входили:

- тематичні спостереження за роботою вчителя (методи і прийоми його роботи);
- збір практичного матеріалу для занять із педагогіки;
- організація запису уроків, що спостерігаються.

Закінчувався цей вид практичних занять обговоренням результатів на педагогічних конференціях. Конференції були найбільш поширеною формою обговорення спостережень, записаних у щоденники для звіту. У своїх звітах учні “з точністю відтворюють уроки вчителів і відзначають найбільш цікаві прийоми”. Курсисти відвідували уроки у вільний від занять час (зранку — школа, увечері — заняття). Така організація спостережень у школі не порушувала нормального ходу занять. Процес спостереження за проведенням уроку сприяв ознайомленню з професійно-практичною спрямованістю вчительської підготовки. Учні спостерігали й аналізували, насамперед, методи і прийоми роботи вчителя під час уроку, уміння спілкуватися з дітьми.

Прогресивні педагоги відзначали, що одночасні практичні заняття і викладання теорії педагогіки не давали можливості практикантам фіксувати потрібне, уміти правильно аналізувати методи проведення уроку, адекватно оцінювати педагогічну ситуацію, а основа спостереження практики полягала в “точному відтворенні того, що відбувалося на уроці, як відповідали учні” [2, 225]. До того ж складно було накопичувати практичний матеріал для уроків дидактики, тому що учні направлялися в школу в різний час і спостерігали різні моменти шкільного життя. Але було б неправильно судити про роботу всіх педагогічних курсів

за офіційними навчальними планами, тому що коли вони не задовольняли викладачів педагогічних навчальних закладів, то змінювалися ними.

Педагогічні курси велику увагу приділяли знанню вихованцями дитячої психології в теорії і практиці. “Практиканти, — писав журнал “Російська школа”, — мало знають учнів і не керуються індивідуальністю класу, й окремих учнів. Вивчення дитячої натури, спостереження за характером і здібностями учнів школи майбутніми вчителями мало практикуються, оскільки їх і не вчать, як за цю справу взятися” [1]. Для виправлення такого стану і для того, щоб майбутні вчителі краще знали дітей, могли встановлювати довірчі, тісні відносини, у кращих навчальних закладах використовувалися такі заходи: їх залучали до позакласної роботи з дітьми, до організації дитячих ігор.

Так, практичні заняття вихованців другого року навчання склалися з:

- відвідування уроків учителів початкової школи з наступним звітом на конференції;
- аналізу підручників початкової школи;
- складання конспектів пробних уроків і перших уроків;
- спостереження за учнями і складання характеристики.

Наступний етап педагогічної практики на педагогічних курсах був пов’язаний з підготовкою і проведенням пробних уроків. Усі попередні види практики значною мірою були підготовкою до проведення самостійних уроків. На всіх педагогічних курсах розглянутого періоду пробні уроки вважалися найважливішою частиною всієї практики. Усі попередні види практики значною мірою були підготовкою до проведення курсантами самостійних уроків. Цьому виду діяльності приділялася особлива увага, тому що саме тут сполучалися загальна і професійна підготовки при складанні плану уроку і його проведення. На педагогічних курсах цей вид діяльності знаходився під особливим контролем. Одержавши тему уроку від учителя народної школи і вказівки від наставника про кращу його розробку, слухачі приступали до складання плану уроку. При цьому зверталася увага на суворий логічний порядок питань, що в ході уроку будуть запропоновані учням, і очікувані відповіді. Після написання план виправлявся і доповнювався наставником педагогічних курсів. Такий контроль за складанням пробного уроку, на думку педагогів, переслідував дві мети: по-перше, “змушує вихованця, що готується до уроку, вдуматися в усі подробиці теми, яка опрацьовується, не пропустити ні однієї особливості в справі її розробки”; по-друге, постійно пам’ятати про те, що вихованці практикуються на дітях, а “усяке ж недбале і недотепне ведення справи шкідливо відбивається на їхньому духовному розвитку” [4].

Підготовка і проведення пробних уроків вимагає комплексного застосування як загальних, так і теоретичних професійних знань; відбувається формування умінь “включати” загальні знання в навчально-практичну діяльність; розвивається процес їхнього співвідношення з теоретичними і професійними знаннями. Лише після цього знання включаються в активну педагогічну діяльність і формуються у професійні уміння й навички.

Усі пробні уроки на педагогічних курсах оцінювалися й аналізувалися на спеціальних конференціях. Учні проводили пробні уроки з усіх предметів, що викладалися в народній школі.

Уся практика другого року навчання готувала вихованців до проведення самостійних уроків. Пробні уроки справедливо вважалися важливою частиною всієї практики, при проведенні їх вихованці перевіряли свою підготовленість до професійної діяльності, свої педагогічні здібності. Велика турбота педагогічних курсів про пробні уроки виражалася тим, що не допускалося жодного пробного уроку без ретельної підготовки. Практикант дізнавався від учителя тему уроку заздалегідь, приблизно за тиждень, консультувався з наставником із приводу проведення уроку, окремих його частин, особливостей. Після того він складав докладний план уроку, попередньо ознайомивши його з методичним керівництвом.

Аналізуючи досвід організації пробних уроків у народній школі, М. Демков у своєму методичному керівництві [4] писав, що за тиждень до уроку вихованець одержував від учителя базової школи тему свого майбутнього уроку і від наставника одержував вказівки, як його розробити. За цей час він зобов’язаний був докладно вивчити питання уроку, познайомитися з методичними посібниками з відповідного розділу початкового навчання, детально ознайомитися з класом і скласти план уроку. Потім план уроку представлявся наставнику, перед яким вихованець мав його захищати.

При проведенні уроків учні усвідомлювали всю специфіку своєї спеціальності, перевіряли свою підготовленість і педагогічні здібності. Вони застосовували свої знання як у галузі загальноосвітній, так і в професійній діяльності.

Говорячи про характер плану уроку, треба сказати, що з цього питання було багато суперечок серед викладачів педагогічних курсів і вчительських семінарій. Згідно з Інструкцією від практикантів вимагалось вести детальний запис майбутнього уроку з включенням у нього як запитань, так і передбачуваних відповідей учнів. Це викликало заперечення багатьох викладачів, тому що такий план вимагав великої витрати часу, зв'язував ініціативу практиканта. На думку багатьох, детальний конспект уроку ніколи не може відповідати дійсному ходу уроку, а практиканта це буде тільки лякати. Педагоги вимагали скороченого конспекту з послідовним записом лише питань, прийомів роботи вчителя. Однак, на деяких [5; 6] педагогічних курсах викладачі вважали, що складання детального плану уроку змушує вихованця вдуматися в усі деталі досліджуваної теми; курсант краще проведе урок, а викладачі зможуть попередити всілякі промахи практикантів. На їхню думку, детально розроблений план залишає досить місця для прояву спритності, ініціативи. Вони вважали, що майбутній учитель має постійно “ставити себе в умови учня, що змушує його краще вдуматися в дитячу натуру і, отже, краще вивчити її”.

На ведення пробних уроків на педагогічних курсах того часу приділялося 10 годин на тиждень: з мови — 4 години, арифметики — 3 години, природознавства — 3 години. Такий розподіл і зміст теоретичних і практичних занять на педагогічних курсах давав можливість майбутнім учителям одержати повноцінну професійну підготовку.

Незважаючи на однакову схему проведення педагогічної практики на педагогічних курсах, у кожній були свої особливості.

У самостійну практику педагогічних курсів входили додаткові уроки, що проводилися під час чергувань у школі без докладного конспекту, але мало чим відрізнялися від пробних уроків. Старанність підготовки і висока відповідальність курсантів за свої уроки забезпечували високу якість професійної підготовки.

Самостійні і додаткові уроки обговорювалися на спеціальних педагогічних зборах чи конференціях. Наприклад, на педагогічних курсах (1911 рік) при аналізі уроків дотримувалася такий порядок: перше слово надається практикантові, що дав урок; потім висловлюються курсисти, які були присутні на уроці, практикант дає відповідь, а потім уже беруть участь у дискусії учасники конференції. На конференції обов'язково були присутні: завідувач курсами і керівник педагогічної практики, викладач педагогіки, учитель початкового училища.

Зі збільшенням обсягу психолого-педагогічних дисциплін розширювалася і частка педагогічної практики. Але схема її проведення майже не змінювалася. У ході педагогічної практики відбувалася систематизація змісту освіти за рахунок вивчення різноманітних методичних посібників. Поряд із викладом теорії питання у них подавалися й вимоги до організації і проведення уроків. У посібнику М. Демкова “Початкова народна школа, її історія і методика” викладені вимоги до уроку. Автор вважає, що для досягнення мети уроку, учитель зобов'язаний “до нього приготуватися, розібрати й обговорити майбутній матеріал, спосіб і прийоми його викладання, підібрати необхідні прийоми і посібники” [3].

Серед вимог, що пред'являються до уроку, були такі:

- точний підбір теми, вона повинна “представляти внутрішню єдність і закінчену думку”, а також бути посильною для дітей;
- правильне й логічно послідовне складання плану уроку;
- при проведенні уроку в початковій школі піклуватися не тільки про повідомлення знань, але і про їхнє засвоєння;
- урок у початковій народній школі повинен бути пов'язаний з іншими уроками з цієї теми;
- стежити за викладом нового матеріалу і допомагати дитині, якщо вона відчуває труднощі в його засвоєнні;
- стежити за вибором методів навчання на уроці;
- учитель повинен продумати систему питань, що будуть зрозумілі учневі, і подавати їх у суворій логічній послідовності;

- вимагати від дітей повної, виразної відповіді;
- зробити урок захоплюючим, цікавим;
- продумати самостійну роботу учнів.

“Така робота вносить в урок власну творчість учнів, будить дух і підтримує їхню енергію” [3, 151].

Ці вимоги дають можливість визначити, що було потрібно від уроку, що цінувалося в учителів, на що спрямовувалася професійна підготовка майбутнього вчителя.

З іншого боку, виявлялася необхідність загальних знань, тому що урок і підготовка до нього вимагали наявності загальноосвітніх знань із предмету. Зв'язок теорії з практикою в роботі педагогічних курсів здійснювався шляхом поступового переходу від загальних спостережень за дітьми і роботою вчителя, вивчення основ педагогіки з використанням психологічних знань, вивчення методів роботи вчителя, виконання чергувань у початковому училищі і виконання всіх обов'язків учителя початкової школи.

Отже, у процесі проведення педагогічної практики можна було спостерігати велику роль загальноосвітньої, загальнопедагогічної і практичної підготовки майбутніх учителів до їхньої майбутньої діяльності.

У період педагогічної практики курсисти застосовували в єдності теоретичні, психолого-педагогічні і загальноосвітні знання. Без цього неможливо було не тільки спостерігати урок, але й аналізувати його з науково-практичної позиції. При аналізі занять курсистів у школі їхні загальноосвітні вміння (порівняння, аналіз, синтез) поступово наповнювалися педагогічним змістом, здобували професійну спрямованість. У результаті цього деякі загальноосвітні вміння ставали компонентами професійної підготовки. Саме тут загальні знання поступово переходили у професійні. Перехід загальноосвітнього знання в професійне здійснювався через педагогічну практику.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ветошкин М. Министерские проекты подготовки народных учителей //Русская школа. — 1909. — №12. — 29 с.
2. Ганелин Ш. И. Очерки по истории среднего образования в России во второй половине XIX века. — Л., 1947. — 252 с.
3. Демков М. И. Начальная народная школа, ее история, дидактика и методика. — М., 1911. — 149 с.
4. Демков М. И. Уроки в народной школе. Краткое методическое руководство с рядом примерных уроков для народных учителей и учительниц. — М., Пг.: изд. А. С. Панафидиной, 1915. — 155 с.
5. Доклад Саратовской земской управы о двухлетних женских педагогических курсах в Саратове.- Саратов, 1911. — 40 с.
6. Оренбургские педагогические курсы. Для приготовления учителей и учительниц народных училищ. 2-ое изд. Уфа, 1913. — 43 с.
7. Пирогов Н. И. О подготовке учителя для уездных и приходских учи-лиц / Пирогов Н. И. Избранные педагогические сочинения. — М, 1985. — 166 с.
8. Положение о начальных народных училищах // Журнал министерства народного просвещения. — 1864. — Ч. СХХІІІ. — С. 39–47.
9. Ушинский К. Д. Собрание сочинений: В 2-х т.т. — Т. 2. — М-Л., 1948. — 513 с.
10. Ушинский К. Д. Избранные педагогические сочинения: В 2-х т.т. — Т.1. — М.: Педагогика, 1974. — 135 с.

Інна СТРАЖНІКОВА

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ У ПОГЛЯДАХ ГАЛИЦЬКИХ ПЕДАГОГІВ (1920–1960 РР.)

Стаття присвячена розкриттю особливостей виховання шкільної молоді у поглядах галицьких педагогів міжвоєнного та післявоєнного періодів. Це завдання вважалося тодішньою українською спільнотою найважливішим і найважчим.

В Україні, як і в інших країнах світу, історично склалася своя система виховання, що враховує національні риси і самобутність українського народу. Тривалий час, у радянський період, вона нехтувалася, заборонялася. Спираючись на національно-виховні традиції, народна